

ŠIUOLAIKINĖ ETIKA: TEORIJA IR (AR) PRAKTIKA, OBJEKTYVUMAS IR (AR) SUBJEKTYVUMAS

Turbūt J. Habermasas, 2001 m. lapkričio 9 d. atsidūręs Lietuvos filosofijos ir sociologijos institute, būtų buvęs patenkintas: konferencijos (*Po*) etikos: kaip galima šiuolaikinė etika?¹ dalyviai, įvertinę postmoderniajai etikai iškilusias problemas, ieškojo *racionalaus branduolio*, kuris darytų galimą bet kokią moralės teoriją, o per ją – ir praktinius moralinius sprendimus.

Iš pat pradžių norėtume akcentuoti gerą pranešimų išdėstymo tvarką, nors pasiekti tokį nuoseklumą turėjo būti nelengva: jeigu jau etikos „klasikas“ Kantas sulaukė bent keleto radikaliai skirtingų interpretacijų (apie tai – kiek vėliau), tai apie konferencijos teorinę vienybę būtų galima kalbėti būtent tik racionalumo, kaip šiuolaikinei etikai būtinos ypatybės, kontekste.

Konferencijos temos pasirinkimo motyvus atskleidė pirmasis prelegentas – doc. dr. A. Jokubaitis. Jis konstatavo varganą etikos padėtį Lietuvoje, kartu pabrėždamas, kad pasaulyje šios srities problemos sulaukia vis daugiau dėmesio. A. Jokubaičio pranešimas *Sugrįžimas prie dorybių etikos problemos* buvo skirtas pristatyti R. Dworkino etinę koncepciją ir išryškinti jos silpnąsias vietas. Peržvelgiant etikos istoriją, kyla įtarimas, kad moralės teoretikai paprastus dalykus – kasdienius moralinius sprendimus – specialiai aiškina sudėtingai, su-

reikšmindami teoriją ir privilegijuodami ją praktikos atžvilgiu, nors jau Aristotelis akcentavo etikos *praktiškumą*. Toks teorijos išaukštinimas grindžiamas mintimi, kad objektyvių moralės terminų žinojimas leidžia pažinti tai, kas nėra praktika. Apie kokį „tai“ čia kalbama? Etikos teorijų „tai“ yra objektyvumas, kuriuo tradicinėje filosofijoje stengiamasi „sutvirtinti“ subjektyvumą kaip savaime nevertingą, net ydingą dalyką. Tačiau, pasak Dworkino, moralės teiginių prasmė nėra niekas, nepasikeičia vartojant sąvoką „objektyvus“: „Genocidas yra objektyvus blogis“ ir „Genocidas yra blogis“ – tapatūs teiginiai. Apskritai distinkcija tarp išorinių (objektyvių) ir vidinių (subjektyvių) dalykų etikoje esti problemiška, nes išoriniai ir vidiniai mūsų elgesio motyvai glaudžiai tarpusavyje susiję. Moralės tiesa, pasak Dworkino, tai kiekvieno mūsų vidiniai moraliniai įsitikinimai, kurių negalima redukuoti į išorinius dalykus; vienas svarbiausių jo tikslų – apsaugoti moralinius pasirinkimus nuo redukcionizmo. Subjektyvizmą pateisina pati etikos specifika, parodanti, kad moralinių įsitikinimų neįmanoma padaryti *universalialia* tiesa – geriausiu atveju pavyksta įtikinti savo *bendraminčius*. Taigi tikslinga ne ieškoti objektyvumo, bet analizuoti savo sprendimus bei poelgius, išsilaikant „vidinio skepticizmo“ kontekste: pradėdame nuo praktinių problemų (kurios, be abejo, buvo labai svarbios Dworkinui kaip teisės filosofui) ir einame prie etinių normų. Moralės normų gyvybę palaiko kasdieniai žmonių veiksmai,

¹ Žr. (*Po*) etikos: kaip galima šiuolaikinė etika?: mokslinės konferencijos medžiaga. Vilnius, 2001. 24 p.

apie juos ir turėtų kalbėti filosofai; Dworkinas pažymi, kad taip elgtis siūlė Aristotelis, Descartes'as, Pascalis ir kt. Tačiau tokia Dworkino nuostata sulaukia kitų filosofų kritikos. Pavyzdžiui, E. Nagelis Dworkiną kritikuoja už abejingumą moralės normų universalizacijai, – pasak Nagelio, etika negali būti grindžiama vien tikėjimu savo įsitikinimų teisingumu, nes šiuos įsitikinimus lemia asmeninė dorovė, kuri skirtingų žmonių nėra vienoda, taip pat kultūriniai, religiniai ir pan. skirtumai. Dworkino skelbiamas reliatyvizmas, teigė Jokubaitis, nėra pakankamas žengiant dorybių etikos kryptimi. Eidamas iki galo, filosofas turėjo pasiūlyti savo paties etinę teoriją, kuri atsakytų į klausimą „Kodėl moralė yra objektyvi?“

Apie objektyvumo (teorijos) ir subjektyvumo (praktikos) skirtį etikoje toliau kalbėjo LFSI doktorantė S. Jakutyte pranešime *Etika: tarp teorijos ir praktikos*. Moraliniai sprendimai, jų pateisinimas bei įvertinimas visuomet yra problemiški dėl savo neįrodomumo, kurį lemia etinių normų subjektyvumas. Vis dėlto moraliniams sprendimams greta subjektyvumo būdingas ir polinkis į refleksiją, leidžiantis formuluoti moralinius principus ir galiausiai jų pagrindu konstruoti etines teorijas. Tačiau tradicinėse teorijose, teigė Jakutyte, egzistuoja opi moralinių sprendimų ir moralinių principų adekvatumo problema: jeigu jie negali susilieti, atsiranda rizika, kad kai kurios praktinės problemos liks neišspręstos. Pavyzdžiui, kaip medicinos praktikoje pritaikyti besąlygiško gyvybės gelbėjimo principą, jeigu tuo pat metu reikia gelbėti keleto žmonių gyvybes, o gydytojas yra tik vienas? Pagal N. Danielsą, moralės principai turi išlaikyti griežtą praktinę patikrinimą, apibrėžiantį jų ribas; etinė problema *atrاندama* tuomet, kai teorija yra tikrinama praktikoje. Vadinasi, moraliniai principai privalo būti atviri interpretacijai, t. y. už

savęs turėti „platų teorinį lauką“. Šį teiginį iliustruoja Danielso pateiktas pavyzdys apie J. Rawlso lygių galimybių pritaikymą sveikatos priežiūroje: teoriją modifikuoja ir papildo skirtingi praktikos tikslai ir nuo jų priklausantys skirtingi moraliniai sprendimai.

Medicinos tematiką pratęsė Kauno medicinos universiteto doktorantas E. Peičiaus pranešimas *Etikos vaidmuo vertinant biomedicininų technologijų raidą*. Prelegentas konstatavo pasaulyje vis didėjantį atotrūkį tarp materialinės ir dvasinės kultūros, kurio išdava – deskriptyvus šiuolaikinės etikos pobūdis. Tačiau kaip ilgai etika gali būti tik aprašomąja filosofijos disciplina? Juk civilizacijos raida, mokslo laimėjimai meta iššūkį moralei, į kurią atsakyti gali tik *normatyvinė* etika. Vienas iš globalinių iššūkių – naujaisi biotechnologijos laimėjimai, kuriuose glūdi galimybė manipuluoti gyvomis būtybėmis. Peičius pateikė trumpą biotechnologijų raidos apžvalgą, kuri liudija ir tokios raidos teikiamus pranašumus, ir išskylančius pavojus. Pranešėjas sugrįžo prie savo pirmosios pastabos, kad baisiausias dalykas žmogui – nežinomybė, o biotechnologijų raidos atžvilgiu negalime teigti nieko tikra, kokie bus padariniai ateityje. Biotechnologijos keičia *ne aplinką, bet patį žmogų*.

Trumpa diskusija po pranešimo atskleidė konferencijos dalyvių susirūpinimą žmogaus savivokos bei pasaulėvaizdžio pasikeitimu, kurį neabejotinai turėtų nulemti biotechnologijų laimėjimai: ribų tarp gyvenimo ir mirties nusiūrymas, šeimos reprodukcinės funkcijos išnykimas, klonas / žmogaus tapatybės – tai problemos, kurios tampa aktualios nepriklausomai nuo to, pripažįstame jas ar ignoruojame. Kaip elgtis nežinomybės akivaizdoje? Peičius buvo už konsekvencialistinį sprendimo metodą, kuris parodo naudos ir rizikos santykį ir

suteikia bent jau tam tikrus parametrus, į kuriuos galime orientuotis.

Pirmąją konferencijos dalį, skirtą teorijos ir praktikos ryšiui etikoje, baigė dr. G. Minio-taitės pranešimas *Postmodernizmo etika ir tarp-tautinių santykių teorija*. Pranešėja tarptautinių santykių teorijas suskirstė į konvencines (tradicines) ir postmodernistines. Etikos vaidmuo svarbesnis pastarosiose, grindžiamose M. Foucault, J. Derrida, E. Levino, M. Bachtino filosofija. Konvencinėms teorijoms, pasak postmodernistų, būdingas atotrūkis tarp teorijos ir praktikos. Jų tarpusavio ryšys pasiekiamas postmodernistiniais metodais, pavyzdžiui, genealogija. Postmodernistinis teoretizavimas – tai neutralus vykstančių diskursų aprašymas ir savotiška jų sociologinė analizė. Tačiau postmodernistai, modernistinę filosofiją kaltindami monologizmu, neigiančiu kitoniškos sąmonės egzistavimą, patys gali būti kritikuojami dėl etinio reliatyvizmo ir nihilizmo, atsirandančio tuomet, kai atsisakoma sistemos bei normalizavimo. Šį trūkumą bando įveikti „rūpesčio etika“, besiorientuojanti į lokalias praktikas, t. y. skirtingus kultūrinius bei vertybinius horizontus, ir ieškanti galimybių įvairiems diskursams egzistuoti greta. „Rūpesčio etika“ taip pat siekia destabilizuoti prievartos institucijas.

Būtent prievartos panaikinimo galimybė ir (ar) negalimumas tapo diskusijų tema: ar įmanoma iš visuomenės gyvenimo visiškai pašalinti prievartą? – klausė A. Žukauskaitė. Teko konstatuoti, kad čia vėl susiduria teorija ir praktika, humanizmas ir realybė.

Apibendrinant pirmąją konferencijos dalį, galima pasakyti, kad teorijos ir praktikos ryšys etikoje akivaizdus. Sudėtingiau yra nuspręsti, kuri iš šių sričių svarbesnė, kuri esti sąlygojanti ir pagrindžianti. Pasak A. Jokubaičio, jeigu egzistuoja tam tikra *praktinė* problema – tai galima ir reikia ją *teoriškai* analizuoti,

ir nors universalizavimas yra problemiškas, jis vis dėlto būtinas, kad būtų *įmanoma* racionali visuomenė. Kas turėtų atlikti tokias analizes, kas turėtų dalyvauti etinėse diskusijose? Tikriausiai negalime sprendimo teisės palikti vien „ekspertams“, nors jų aiškinimai būtini, kad situaciją suprastų kiti visuomenės nariai. Ir ką iš viso galima pavadinti „ekspertais“ etikoje? Kas yra „etikai“? Dėl gyvenimo sričių diferenciacijos neįmanoma toliau kalbėti apie universalią etiką, vadinasi, ir „ekspertais“ arba „etikais“ kiekvienoje srityje tampa tos srities specialistai, o ne vien filosofai.

Antrąją konferencijos dalį būtų galima įvardyti kaip paiešką ryšių tarp žmogaus moralės ir nežmogiško ją sąlygojančio principo.

Šias paieškas pradėjo N. Kardelis. Savo pranešime *Religija ir atvirumas graikiškosios etos sampratos požiūriu* jis akcentavo graikiško žodžio *ethos* reikšmę: taip buvo įvardijama „teritorija“, kurioje privalo pasilikti nuosaikus (t. y. dorybingas) žmogus, o peržengti šias ribas – įžūlumas. Etosas apibrėžia žmogiškosios tikrovės srities ribas, tad kartu suponuoja, jog egzistuoja *nežmogiška* tikrovės sritis. Pastaroji būtina etikos gyvavimui, taigi be jos žmogus neišliktų pačiu savimi. Postmodernizmas, teigė prelegentas, postuluoja *visą* tikrovę kaip žmogišką, žmogaus sukonstruotą; vadinasi, postmodernistinis etosas – prieštaringas terminas. Toliau gretindamas graikiškąjį ir postmodernistinį etosą, Kardelis pabrėžė graikiškojo atvirumą nežmogiškumui, gyvuojantį religiskumo pavidalu. Transcendentiniam judesiui kitybės link reikia drąsos pripažinti radikaliai kitą ir suvokimo, kad ne viską galima paaiškinti pasitelkus *logos*. Dėl neįmanomybės įrodyti nežmogiškus dalykus dorybingumas nėra išoriškai primetamas dalykas, tai veikiau įsipareigojimas be prievartos. Jis kyla iš kosmoso grožio ir harmonijos suvokimo.

Apeliuodami į pranešimo pavadinimą ir jame nuskambėjusias mintis, kiti konferencijos dalyviai klausė, ar nežmogiška išorė būtinai yra Dievas, – juk postmodernizmas pripažįsta *ego* išorišką kitą. Kardelio nuomone, Dievas yra radikalesnė kitybė nei kitas žmogus. Be to, daugelio etinių ir apskritai filosofinių koncepcijų šalininkai kalba apie religinį ryšį.

Po Kardelio kalbėjo dr. N. Putinaitė. Prieš pradėdama savo pranešimą *Etiškumas kaip neįrodoma / nedekonstruojama būtinybė*, ji prisiminė Kanto žodžius apie žvaigždėtą dangų virš galvos ir moralės dėsnį žmoguje: Kantas irgi kalbėjo apie nežmogišką ir žmogišką tikrovės sritis. Nežmogiška sritis negali būti nei įrodoma, nei paneigiama, o tik pripažįstama. Pagarba jai gimsta kaip tam tikro trūkumo – nesugebėjimo pažinti – išdava; etiškumas – tai neaktualizuojama galimybė. Jis, pasak Léveno, išplaukia iš *dvasinės* nuostatos, jo *negalima sieti su žinojimu*. Gal kaip tik dėl to moralumas, etiškumas Kanto etikoje yra be turinio. Prelegentė ypač akcentavo šį faktą, teigdama, kad „pareiga“ nėra svarbiausias dalykas Kanto etikoje – tai tik filosofo gyvenamo laiko terminas, padėjęs jam paveikti amžininkus. Kiekvienas laikmetis pripildo kategorinį imperatyvą *savo* turinio.

Štai čia ir atsiskleidė nevienodas kategorinio imperatyvo traktavimas: karštai diskutuota, ar jį galima „pripildyti“ bet kokio turinio, ar vis dėlto egzistuoja tam tikros Kanto apibrėžtos ribos. Jeigu turinys gali būti *bet koks*, tai egzistuoja pavojus Kanto etiką panaudoti kaip holokausto, teroro, fašizmo ir pan. teorinį pagrindą.

Šią galimybę savo pranešime *Teroro (est)etika: Heideggerio, Kanto ir Nietzsches implikacijos „I-ajam XXI-ojo amžiaus karui“* išskleidė VU doktorantas K. Klimka, rugsėjo 11 d. teroro aktus JAV apibūdindamas kaip veiksmus,

formaliai atitinkančius visus kategorinio imperatyvo reikalavimus. Pirma, teroristai savižudžiai elgėsi nesavanaudiškai, antra, jie pakluso tam tikram principui – šiuo atveju religiniam. Vadinasi, Kanto etika, Klimkos nuomone, sutapatina absoliutų gėrį ir „šėtonišką blogį“ – abu jie yra tik *formalių reikalavimų įvykdymas*.

Su tokia kategorinio imperatyvo traktuote nesutiko daugelis konferencijos dalyvių. Be ne tiksliausiai jų požiūrį išreiškė N. Kardelis, teigdamas, jog tarp absoliutaus gėrio ir „šėtoniško blogio“ nėra tapatumo, nes blogis neatitinka Kanto kelto reikalavimo: „Elkis taip, kad tavo elgesio maksima galėtų tapti visuotiniu elgesio dėsniu“. Vadinasi, Kantas vis dėlto apibrėžė tam tikras elgesio ribas – labai plačias ir tuo pat metu labai griežtas.

Kanto moralės filosofija buvo pagrindinė pranešimų ir diskusijų tema antroje konferencijos dalyje. Tad šią temą itin natūraliai užbaigė dr. A. Žukauskaitės pranešimas *Apie etiką, anti-etiką ir poetikos negalimybę*, kuriam prelegentė pateikė Kanto etikos implikacijas. Atraminis taškas čia tampa Kanto etikai būdingas kūniškumo ir (ar) turiningumo ignoravimas. D. de Sade'as, reaguodamas į „Praktinio proto kritiką“, rašo „Filosofiją buduare“, kurioje moralės dėsnio neapibrėžtumą pripildo grynai subjektyvaus turinio; fašizmas, akcentuodamas pareigą kaip pagrindinį veiklos principą, pateisino savo žiaurumus. Tačiau de Sade'as, pažymi prelegentė, kitą traktuoja kaip priemonę, o fašizmo „pareigos atlikimas“ turi „patologinį pagrindą“, – vadinasi, nei sadizmo, nei fašizmo negalima laikyti tiesioginėmis Kanto etikos implikacijomis. Įdomi buvo Žukauskaitės pastaba, kad abi šios pasaulėžiūros turi vieną *poetinį* panašumą: tai nuolatinis pakartojimas, šiuo atveju nuolatos atnaujinamas kankinimas –

to paties kūno (de Sade'o „nemirtingo kūno fantazija“) arba vis kitos aukos (fašizmas).

Sadizmo, fašizmo, terorizmo pavyzdžiai aiškiai rodo, jog būtina imtis tam tikrų atsargumo priemonių, kad etinės teorijos būtų apsaugotos nuo interpretacijų, neatitinkančių humanizmo reikalavimų. Visuomeninio ir politinio gyvenimo akiratyje etika turėtų gyvuoti kaip

veiksny, padedantis užmegzti ir plėtoti racionalų diskursą, garantuoti toleranciją, pagarbą kitam ir solidarumą. Ko gero, tai būtų svarbiausia ir aktualiausia praktinė etikos misija šiuolaikiniame netikrumo pasaulyje. Ir ne tiek svarbu, *kas* padės ją įgyvendinti – graikai, Kantas, Dworkinas, Habermasas ...

Daiva Trežnevičiūtė